

O‘ZBEK TILINING UMUMIY VA MAXSUS LUG‘ATLARIDA PEDAGOGIKA TERMINLARINING IFODALANISHI

Niyazova Feride Seyful qizi, Shahrisabz davlat pedagogika instituti
o‘qituvchisi

EXPRESSION OF PEDAGOGICAL TERMS IN GENERAL AND SPECIAL DICTIONARIES OF THE UZBEK LANGUAGE

Niyazova Feride Seyful daughter teacher of the Shahrisabz State
Pedagogical Institute

ВЫРАЖЕНИЕ ТЕРМИНОВ ПЕДАГОГИКИ В ОБЩИХ И СПЕЦИАЛЬНЫХ СЛОВАРЯХ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА

Ниязова Фериде Сейфул кызы преподаватель
Шахрисабзского государственного педагогического
института

niyazovaf@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-8748-2466>

Annotatsiya: Maqolada o‘zbek va ingliz tili pedagogik terminologiyasi tahlili, o‘zbek leksikografiyasida pedagogik terminlarning mavzuiy tasnifi, lingvistik xususiyatlari, takomillashtirish, pedagogik terminlar lug‘atlarining boyishiga xizmat qiluvchi taklif va tavsiyalar bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: termin, terminologiya, so‘z, pedagogika, zamonaviy pedagogika, tasnif, mavzu, bo‘linish, maxsus lug‘atlar, ensiklopedik lug‘atlar.

Annotation: The article describes the analysis of pedagogical terminology of Uzbek and English, the thematic classification of pedagogical terms in Uzbek lexicography, linguistic features, improvements, proposals and recommendations serving the enrichment of dictionaries of pedagogical terms.

Key words: term, terminology, word, pedagogy, modern pedagogy, classification, subject, Division, Special dictionaries, encyclopedic dictionaries.

Аннотация: В статье изложены анализ педагогической терминологии узбекского и английского языков, тематическая классификация педагогических терминов в узбекской лексикографии, лингвистические особенности, предложения и рекомендации, способствующие совершенствованию, обогащению словарей педагогических терминов.

Ключевые слова: термин, терминология, слово, педагогика, современная педагогика, классификация, тема, разделение, специальные словари, энциклопедические словари.

Kirish. Har qanday mamlakat yuqori malakali professor-o‘qituvchilarga muhtoj bo‘lib, ularni tayyorlash uchun katta mablag‘ sarflanadi. So‘nggi yillarda tobora ko‘proq mamlakatlar turli islohotlar orqali ta‘limga xarajatlarni ko‘paytirmoqda. Endi, o‘z tizimingizni eng samarali isloh qilish uchun ushbu sohadagi boshqa xalqlarning tajribasini o‘rganish muhimdir. Ingliz ta‘lim tizimi o‘qish uchun alohida qiziqish uyg‘otadi, chunki u dunyodagi eng yaxshi metodikalarga ega hisoblanadi.

Leksikografik manbalarda qayd etilgan ingliz tilidagi pedagogikaga oid lug‘atlar masalasiga ham to‘xtalish lozim. Ularning tanlovi tasodifiy emas, chunki taqdim etilgan material o‘zbek va ingliz tillarida diaxronik jihatdan pedagogika lug‘atning kontrastli tavsifi formatida o‘tkazilgan keng ko‘lamli tadqiqotning bir qismidir. Tadqiqotning maqsadi leksikografik ma‘lumotlar asosida shakllangan o‘zbek va ingliz tilidagi pedagogika lug‘at bilan bog‘liq bo‘lgan tematik guruhlarining miqdoriy va sifat

tarkibini aniqlash va tavsiflashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni hal qilish kerak edi:

birinchidan, lugʻat maʼlumotlarini tahlil qilish orqali pedagogika lugʻat bilan bogʻliq leksik birliklarni aniqlash;

ikkinchidan, olingan maʼlumotlarni tizimlashtirish;

uchinchidan, qaysi tematik guruhlar ingliz tilidagi pedagogika lugʻatning bir qismi ekanligini aniqlash va ularni qisqacha tavsiflash.

Biz oʻz ishimizda quyidagilarni qoʻlladik: leksikografik manbalardan uzluksiz namuna olish usuli, miqdoriy usul va tavsiflash usuli.

Ingliz va oʻzbek tillaridagi pedagogika terminlar quyidagicha tipologik tasnif qilinadi:

1. **Taʼlim, tarbiya va pedagogika jarayonlar:** coach 1 – repititorlik bilan shugʻillanmoq; educate - oʻqitmoq, taʼlim bermoq, shugʻullanmoq, tarbiyalamoq; grind away – qattiq ishlamoq, oʻqimoq; instruct – ustozlik qilmoq, oʻqitmoq; learn - oʻrganmoq, nimanidir oʻrganmoq, bilmoq, oʻrganmoq, nimanidir oʻrgatmoq.

2. **Taʼlim, taʼlim va tarbiya muassasalari va tashkilotlari:** training centre 1 – oʻquv markazi; training centre 2 - ixtisoslashtirilgan kasb-hunar taʼlimi muassasasi; boarding-school 1 - maktab-internat, yopiq taʼlim muassasasi; comprehensive school 1 – umumtaʼlim maktabi; comprehensive continuation classes – kattalar maktabi.

3. **Hisobot shakllari, boshqaruv turlari va tegishli voqelik va jarayonlar:** competition – sinov imtihoni, raqobat, tanlov; examination - imtihon, tekshiruv; exam exhibition – jamoat imtihoni; fail – omadsizlikka chidash, muvaffaqiyatsiz imtihon; pluck – muvaffaqiyatsiz imtihon.

4. **Taʼlim, taʼlim va tarbiya jarayonlari bilan bogʻliq voqelik va tushunchalar:** lifelong education 2 – umri davomida taʼlim olish; system approach to training – oʻqitishga tizimli yondashish; training aids 3 – taʼlim vositalari; ferule 1 – maktab intizomi; scholarship 2 - taʼlim.

5. **Oʻquv fanlari, fanlari va tegishli haqiqatlarning nomlari:** remedial English – ingliz tilidan tuzatish kursi; calligraphy 1 - kalligrafiya, toʻgʻri yozish; computer science - informatika; geography - geografiya; Latin – lotin tili.

6. **Tizimlar, dasturlar va oʻqitish shakllarining nomlari:** refresher course – malaka

oshirish kursi; beauty school – kosmitologlar tayyorlash kursi, massajchilar tayyorlash kursi; family education 2 – uy taʼlimi; legal education – huquqiy taʼlim; occupational education – kasbiy taʼlim.

7. **Pedagogika, oʻquv va tarbiyaviy tadbirlarni amalga oshirish uchun aksessuarlar:** blackboard – sinf taxtasi; chalk - boʻr; compasses - sirkul; dictionary 1 - lugʻat; protractor 1 -

8. **Oʻquv boʻlinmalari (40):** undergraduate school - Fakultet asosiy siklga ega transportyorni tayyorladi; junior school – oʻrta maktabdagi kichik sinflar, boshlangʻich; chair 1 - kafedra; deanery - dekanat; department 2 - fakultet.

9. **Taʼlimning moliyaviy xavfsizligi bilan bogʻliq haqiqatlar, tushunchalar va jarayonlar:** educational benefit – taʼlim uchun metodik qoʻllanma, oʻqitish uchun qoʻllanma; educational grant 1 – taʼlim granti; educational maintenance 1 – taʼlim uchun qoʻllanma; training allowance 1 – kasbga tayyolash uchun qoʻllanma; fellowship 3 – universitetda ilmiy tadqiqot bilan shugʻillanish uchun stipendiya.

10. **Oʻquvchilar taʼlim olishiga doir tushuncha va jarayonlar:** advanced - progressiv, ilgʻor, eng zamonaviy, takomillashtirilgan, muvaffaqiyatli (talaba); mug - (razg.) siqilish; scholar - (razg.) gramotey; swot - zubrila; straight A student – aʼlochi.

Terminologik tizimda belgilangan har bir konsepsiya muayyan mantiqiy toifaga tegishli boʻladi. Jumladan, oʻyin nomlari dastlabki tasniflanishga asos boʻlsa, ularning har biri keyingi tasniflanishlarga asos vazifasini bajaraveradi.

Har bir pedagogika turini ifodalovchi termin mana shunday ichki boʻlinishlarga ega boʻlib, terminlar tizimini hosil qilib boraveradi.

Shuningdek, pedagogika turlari va kichik turlari nomlari. Bu pedagogika terminologiyasining eng koʻp sonli guruhlaridan biri: har biri oʻz nomiga ega boʻlgan bir necha ming pedagogika turi mavjud. Masalan, **metod (usul, uslub)**, texnologiya (**axborot texnologiyasi**) hokazo.

Umuman olganda, pedagogika terminlarining lisoniy-struktur, kognitiv, diskursiv taqiq etish mazkur sohada oʻzbek tilining qoʻllanilish imkoniyatlarini yanada kengaytiradi.

Masalan, oʻzbek tilining izohli lugʻatida ham pedagogika sohasiga tegishli terminlar mavjud.

Jumladan, “moslashish” so‘zi bilan bog‘liq tushunchalar quyidagicha berilgan:

ADAPTATSIYA (lot. adaptatio - moslashuv) - organizmning turli yashash sharoitlarga moslashishi. A. ta‘lim-tarbiya jarayonining barcha bosqichlarida hosil bo‘ladi. Inson rivojlanishi jarayonida vujudga kelgan moslashishlar yig‘indisi hayotiy vaziyatlarning maqsadga muvofiqligini ta‘minlaydi. Shu bilan bir qatorda, A. O‘quvchilarning ta‘lim-tarbiya jarayonida sodir bo‘ladigan moslashish jarayoni natijasi hisoblanadi.¹

Pedagogika tilini tahlil qilish quyidagilar yordamida shakllangan pedagogika atamalarini qamrab oladi: prefiksatsiya – prefiks-qo‘shimchalar - so‘z tarkibi – qisqartmasi va semantik va derivatsiya usullari. Morfologik derivatsiya doirasida shakllanishning eng ko‘p uchraydigan usuli – bu suffiksatsiya. Yigirmanchi asrning oxirida uning mahsuldorligi sezilarli darajada kamaydi. Shunga asosan, biz prefikslarning eng samarali ikkita guruhini aniqlaymiz:

- 1) g‘ayritabiiy va ortiqcha ma‘nosi bilan;
- 2) qarama-qarshilik va inkor qilishning umumiy ma‘nosi bilan.

Pedagogika terminologiyasi kasbiy faoliyatning tor sohasini tavsiflovchi sifatida leksik, so‘z shakllanishi va sintaktik darajadagi bir qator differensial xususiyatlarni o‘z ichiga oladi. Pedagogika terminosistemasining individual belgilarini sanab o‘tamiz²:

1) Pedagogika terminologiyasi eng faol va tez-tez ishlatiladigan terminologiyalardan biridir. Pedagogika terminologiyasi maxsus pedagogika adabiyotlarida ham, ixtisoslashtirilgan eshittirishlarda ham, boshqa ommaviy axborot vositalarida ham, asosan, metaforik ma‘noda keng qo‘llaniladi.

2) Pedagogika terminologiyasi turli xil bilim sohalaridagi ko‘plab tushunchalarni o‘z ichiga oladi: tibbiyot, psixologiya, pedagogika, sotsiologiya va boshqalar tegishli ishlov berishni talab qiladi. Bu bizga pedagogika terminologiyasiga tarmoqlararo aralashuvning chuqur jarayonlari haqida gapirishga imkon beradi. Diaxronik aspektda pedagogika atamaları bo‘lgan so‘z va iboralarning tarqalishi bir

xil darajada katta. Ulardan ba‘zilari bugungi kunda paydo bo‘ladi (surdopedagogika, inklyuziv), boshqalari o‘rta asrlardan (ta‘lim) yoki antik davrdan (metod) kelib chiqqan.

3) umumiy adabiy lug‘atdan ozgina farq pedagogika terminologik birliklarining umumiy adabiy lug‘at bilan yaqin aloqalaridan kelib chiqadi, unda **dars, tanaffus, baho, choraklik, bilim, ko‘nikma va boshqalar** kabi so‘zlar mavjud., ya‘ni pedagogika terminologiyasining rivojlanishi boshqa faoliyat sohalarida terminologiyaning rivojlanish yo‘lini takrorlaydi.

Terminologiya haqida gapirganda, terminologizatsiya va determinologizatsiya kabi muhim xususiyatlarni ta‘kidlash kerak, chunki ular terminologik tizimlarni qurishda muhim vazifani bajaradi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, pedagogik terminlar keyingi yillarda ingliz tilidan kirib kelayotganini kuzatish mumkin, mustaqillikkacha bo‘lgan davrda rus va rus tili orqali pedagogik terminlar kirib kelgani ma‘lum bo‘ldi. Aslida o‘zbek tilida arab tilidan o‘zlashgan pedagogik terminlar ko‘pchilikni tashkil qiladi. Buni alohida tadqiq qilish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кубрякова, Е. С. Язык и знание: На пути становления знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира Е. С. Кубрякова. - М.: Языки славянской культуры, 2004. –Б. 57
2. Володина М.Н., Когнитивно – информационная природа термина. – М., 2000. С.98
3. Педагогика: энциклопедия / тузувчилар: Жамоа. - Тошкент: «Ўзбекистон Миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2015. 320-бет.
4. П. Даниленко. Русская терминология. Опыт лингв. описания / АН СССР, Ин-т рус. яз. - Москва: Наука, 1977 –С. 56.
5. Авакова А.С. Наименования спортсменов в русском языке // Дисс. на соискание учен. степени канд. фил. наук. -- М., 1971. -328 с.

¹ Педагогика: энциклопедия / тузувчилар: Жамоа. - Тошкент: «Ўзбекистон Миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2015. 320-бет.

² 1. Авакова А.С. Наименования спортсменов в русском языке // Дисс. на соискание учен. степени канд. фил. наук. -- М., 1971. -- 328 с.